

زبان قرآن

(با نکاتی بر چالش‌های کلامی تفسیر)

تألیف:

حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر ابوالفضل ساجدی

۵۳ انهیات (علوم قرآن و حدیث)

سرشناسه: ساجدی، ابوالفضل، ۱۳۴۰ -

عنوان و نام پدیدآور: زبان قرآن (با نگاهی به چالش‌های کلامی تفسیر) / تألیف ابوالفضل ساجدی.
مشخصات نشر: تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی؛ قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۲.

مشخصات ظاهری: ۳۱۲ ص.
فروست: «سمت»؛ ۱۷۳۷. الهیات (علوم قرآن و حدیث)؛ ۵۳ (مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)؛ ۱۰۵۴).

شابک: ۹۶۹۵-۵۳۰-۹۷۸۹۶۴۵۳۰۰ ریال ۸۰۰۰۰

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

ادداشت: پشت جلد به انگلیسی: The Language of the Quran (With a Glance at the Theological Challenges of Interpretation).

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۹۰-۲۹۹؛ همچنین به صورت زیر نویس.

داشت: نمایه.

موضوع: قرآن - تحقیق

موضوع: قرآن - تحلیل ادبی

موضوع: قرآن - ریخ

شناسه افزوده: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

شناسه افزوده: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی.

رده‌بندی کنگره: ۲۹۲-۲/۳ BP ۶۵

رده‌بندی دیوبی: ۹۷/۱۵

شماره کتابشناسی ملی: ۱۵۸۳-۲

زبان قرآن (با نگاهی به چالش‌های کلامی تفسیر)

حجة الاسلام والمسلمین دکتر ابوالفضل ساجدی (عضو هیئت علمی مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره))

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی و مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).

چاپ اول: زمستان ۱۳۹۲

تعداد: ۲۰۰۰

حروفچینی و لیتوگرافی: «سمت»

چاپ و صحافی: اف‌رنگ

قیمت: ۸۰۰۰۰ ریال. در این نوبت چاپ قیمت مذکور ثابت است و فروشندگان و عوامل توزیع مجاز به تغییر آن نیستند.

هر شخص حقیقی یا حقوقی که تمام یا قسمتی از این اثر را بدون اجازه ناشران یا مؤلف، نشر یا پخش یا عرضه یا تکثیر یا تجدید چاپ نماید، مورد پیگرد قانونی قرار خواهد گرفت.

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، خیابان ابوریحان، شماره ۱۰۷ و ۱۰۹، تلفن: ۶۶۴۰۸۱۲۰، نمابر: ۶۶۴۰۵۶۷۸

www.samt-ac.ir

info@samt.ac.ir

مراکز پخش: قم: ابتدای بلوار امین، ۴۵ متری جمهوری اسلامی ایران، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، تلفن: ۲۵۳۲۹۳۶۰۲، نمابر: ۲۵۳۲۹۳۶۰۲

پیام پژوهش

مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات اجتماعی دانشگاه تهران، با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی و معارف، در پی ایجاد و توسعه مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌داند، ایجاد می‌کند. امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک، سرعت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی صنایع درسی از دوباره‌کاری جلوگیری بعمل آید.

به همین منظور، سازمان مطالعات و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، مرکز تحقیق و توسعه علوم انسانی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، دوازدهمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب «زبان قرآن» تألیف گروهی به چالش‌های کلامی تفسیر» به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند.

کتاب پیش رو، برای دانشجویان رشته‌های «علوم قرآن» و «منطق فهم دین» در مقطع کارشناسی ارشد، و طلاب سطح سه رشته «تفسیر و امام فاضل» به عنوان متن درسی درس «زبان قرآن» و برای دانشجویان رشته‌های «علوم قرآن و حدیث» «تفسیر تطبیقی» در مقطع دکتری به عنوان یکی از منابع درس «زبان قرآن» تألیف شده است. امید است افزون بر جامعه دانشگاهی و حوزوی، دیگر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

سازمان سمت

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی *

فهرست مطالب

۱	مقدمه
	درس اول: کلیات و چیستی معنا (۱)
۶	مقدمه
۶	چیستی زبان
۷	چیستی زبان دین و قرآن
۸	زبان دین و زبان دینی
۱۰	پیشینه مباحث زبان دین و قرآن در اسلام و غرب
۱۲	مؤلفه‌های زبان قرآن
۱۲	معناداری زبان قرآن
۱۳	۱. نظریه مصداقی یا مرجعی معنا
۱۴	نقد
۱۶	۲. نظریه مصداقی معنا - روایت دوم
۱۶	نقد
۱۶	۳. نظریه تصویری یا ایده‌ای معنا
۱۷	نقد
۱۹	چکیده
۲۰	پرسش‌ها
	درس دوم: چیستی معنا (۲)
۲۲	مقدمه
۲۲	۴. نظریه رفتاری معنا - تفسیر ساده
۲۳	نقد
۲۴	۵. نظریه رفتاری معنا - تفسیر پیچیده
۲۵	نقد
۲۸	۶. دیدگاه ویتگنشتاین درباره چیستی معنا

۲۸		ویتگنشتاین متقدم و نظریه تصویری معنا
۳۱		ویتگنشتاین متأخر و نظریه کاربردی معنا
۳۲		نقد
۳۵		چکیده
۳۵		پرسش‌ها

درس سوم: چیستی معنا (۳) و معناداری زبان قرآن

۳۸		مقدمه
۳۸		۷. دیدگاه کنش گفتاری جان آستین درباره معنا
۴۰		دیدگاه های اصول
۴۳		دیدگاه برگزیده
۴۸		معیار معناداری
۴۸		معیار تجربه زیاده
۴۹		مصادیق گزاره‌های معنادار
۵۱		نقد پوزیتیویسم منطقی
۵۶		چکیده
۵۶		پرسش‌ها

درس چهارم: معرفت بخشی زبان قرآن (۱)

۵۸		مقدمه
۵۸		مفهوم معرفت بخشی
۵۸		تردید برخی نویسندگان درباره معرفت بخشی زبان قرآن
۶۰		نقد
۶۳		دیدگاه ویتگنشتاین متأخر درباره غیر معرفت بخشی گزاره‌های دینی
۶۴		ادله عام ویتگنشتاین متأخر
۶۷		نقد دلیل عام ویتگنشتاین متأخر
۶۷		۱. وجود مفاهیم مشترک
۶۹		۲. نسبیّت مطلق فهم
۶۹		۳. امکان یافتن معیارهای عام برای صدق و ارزیابی
۷۱		۴. امکان ارزیابی گزاره‌های دینی خارج از بازی زبانی دین
۷۲		چکیده
۷۲		پرسش‌ها

درس پنجم: معرفت بخشی زبان قرآن (۲)

مقدمه	۷۴
ادله خاص ویتگنشتاین متأخر بر غیر معرفت بخشی گزاره های دینی	۷۴
۱. عدم امکان رد یا اثبات باورهای دینی با شواهد تجربی	۷۴
نقد	۷۶
۲. غیر منطقی دانستن باورهای دینی	۷۹
نقد	۸۰
۳. نقش اور دینی در تغییر کل معیشت	۸۱
نقد	۸۲
۴. نوع تعهد مؤمنان در قبال باورهای دینی نسبت به شواهد تجربی	۸۳
نقد	۸۴
پاسخ های بیشتر	۸۵
چکیده	۸۸
پرسش ها	۸۸

درس ششم: معرفت بخشی زبان قرآن (۳) و زبان ابراز احساسات

مقدمه	۹۰
معرفت بخشی گزاره های قرآنی	۹۰
الف) ادله برون متنی	۹۰
۱. اصل معرفت بخشی در محاورات عرب و کاربرد آن در قرآن	۹۰
۲. رابطه گزاره های قرآنی و واقعیات خارجی	۹۲
۳. ادله دیگر	۹۵
ب) شواهد درون متنی	۹۶
معرفت بخشی و صدق گزاره های تاریخی قرآن	۹۶
شواهد خاص	۹۸
رویکردهای تک بعدی به زبان قرآن	۹۹
زبان ابراز احساسات	۹۹
نقد	۱۰۱
قرآت و دروغ مصلحتی	۱۰۳
دلیل اول	۱۰۴
دلیل دوم	۱۰۵

۱۰۷	چکیده
۱۰۷	پرسش‌ها

درس هفتم: قرآن و زبان اسطوره؛ و قرآن و زبان نمادین (۱)

۱۱۰	مقدمه
۱۱۰	معنای اسطوره
۱۱۲	تلقی اسطوره‌ای از داستان‌های قرآنی
۱۱۲	نوع اول: داستان‌های تاریخی
۱۱۴	نوع دوم: داستان‌های تمثیلی
۱۱۵	نوع سوم: داستان‌های اسطوره‌ای
۱۱۵	زبان نمادین
۱۱۹	نماد به معنای خالص تابش و پیروان وی
۱۲۱	ارزیابی
۱۲۵	چکیده
۱۲۶	پرسش‌ها

درس هشتم: قرآن و زبان نمادین (۲)

۱۲۸	مقدمه
۱۲۸	غیر معرفت‌بخشی دیدگاه تیلش
۱۳۳	نماد به معنای عام
۱۳۵	نمادگرایی و رمزگرایی، منشأ تأویل‌گرایی و باطن‌گرایی
۱۳۷	دیدگاه برگزیده در نگرش تأویلی
۱۳۷	معنای تأویل
۱۳۹	تفاوت تفسیر و تأویل
۱۴۱	ظهر و بطن آیات
۱۴۶	چکیده
۱۴۶	پرسش‌ها

درس نهم: قرآن و زبان نمادین (۳)؛ و زبان ظاهرگرا

۱۴۸	مقدمه
۱۴۸	نقد نگرش نمادین و تأویلی برخی از نویسندگان
۱۵۲	فهم‌پذیری قرآن

۱۵۴	آیات دال بر فهم‌پذیری قرآن
۱۶۰	قرآن و زبان ظاهرگرا
۱۶۳	چکیده
۱۶۴	پرسش‌ها

درس دهم: زبان سلبی، اشتراک معنوی و تمثیل در قرآن

۱۶۶	مقدمه
۱۶۶	زبان زاره‌های الهیاتی
۱۶۷	۱. زبان سلبی
۱۶۸	زبان مشترک معنوی
۱۶۹	۳. زبان تمثیل
۱۶۹	مفهوم سبکی تمثیل
۱۷۱	تمثیل آیه‌ای
۱۷۱	تمثیل اسناد
۱۷۳	تمثیل تناسب
۱۷۴	تمثیل قرآنی
۱۷۷	سخن گفتن درباره خدا با زبان حقیقی
۱۷۷	الف) روش اشتراک معنوی اندیشمندان
۱۷۹	ب) روش کارکردگرایانه
۱۸۳	چکیده
۱۸۴	پرسش‌ها

درس یازدهم: زبان مجاز و فطرت در قرآن

۱۸۶	مقدمه
۱۸۶	زبان مجاز
۱۸۹	مجاز و کذب
۱۹۰	مجاز و فهم کلام
۱۹۲	زبان فطرت
۱۹۵	ارزیابی
۲۰۱	چکیده
۲۰۲	پرسش‌ها

درس دوازدهم: زبان هدایت، زبان قوم و زبان عرفی در قرآن

۲۰۴		مقدمه
۲۰۴		زبان هدایت
۲۰۶		زبان قوم؛ قرآن مولود فرهنگ زمانه
۲۰۹		نقد
۲۱۷		زبان عرفی
۲۲۰		چکیده
۲۲۰		پرسش‌ها

درس سیزدهم: زبان تألیفی - شبکه‌ای قرآن (۱)

۲۲۲		مقدمه
۲۲۲		زبان تألیفی
۲۲۴		زبان شبکه‌ای
۲۲۹		پیوند زبان انگیزشی و تربیت اخلاقی
۲۳۰		مؤلفه‌های زبان تألیفی - شبکه‌ای قرآن
۲۳۰		پیوند تعلیم و تربیت
۲۳۱		پیوند زبان عقل و احساس
۲۳۳		تأکید بر زبان انگیزشی
۲۳۷		چکیده
۲۳۷		پرسش‌ها

درس چهاردهم: زبان تألیفی - شبکه‌ای قرآن (۲)

۲۴۰		مقدمه
۲۴۰		پیوند حکمت و موعظه
۲۴۲		حکمت‌آمیزی
۲۴۷		دلربایی و بیدارسازی
۲۴۹		دلربایی از دوست و دشمن
۲۵۰		بیدارسازی به روش پرسشگری
۲۵۰		پرسش آغازین
۲۵۳		پرسش فرجامین
۲۵۴		سراسرپرسی
۲۵۵		استفهام انکاری

۲۵۶		افناع ذهن و دل
۲۵۸		چکیده
۲۵۸		پرسش‌ها
درس پانزدهم: زبان تألیفی - شبکه‌ای قرآن (۳)		
۲۶۰		مقدمه
۲۶۰		پیوند مادی و مجرد با به‌کارگیری استعاره ادبی و معرفتی
۲۶۰		استعاره ادبی
۲۶۲		استعاره معرفتی
۲۶۶		رند و رونی
۲۶۶		پیوند لایه‌ای
۲۶۹		پیوند توصیفی
۲۷۰		پیوند غایی
۲۷۱		پیوند بنیادی آیات کیهانی و دنیوی آیات
۲۷۴		چکیده
۲۷۴		پرسش
۲۷۵		نتیجه
۲۷۹		منابع
۲۸۸		نمایه‌ها

مقدمه

زبان قرآن گامی فراسوی روش درست وحی‌شناسی و پاسخ‌گویی به بخش مهمی از چالش‌های تفسیری عصر حاضر است. زبان قرآن ابعاد گزاره‌ها و باورهای قرآنی را می‌کاود؛ مرز قرآن را در دیگر منابع معرفتی تعیین می‌کند و زوایای تازه‌ای از آیات الهی را بر ما آشکار می‌سازد. بررسی این مسائل زبان قرآن، نگرشی نو به مسائل کهن، و برخی طرح‌کننده مسائلی جدید است. دسته اول دربردارنده عناوینی است، مانند: رابطه ظاهر و باطن؛ موارد لزوم تأویل؛ تحلیل قرارهای الهیاتی قرآن (آیاتی که درباره وجود خدا، صفات یا افعال او سخن می‌گویند)؛ و امکان سخن گفتن درباره خدای نامحدود توسط واژگان بشری، که موجودی محدود است. از دسته دوم می‌توان به حقیقت معنا، معیار معناداری، میزان واقع‌نمایی، ابعاد احساسی، نظریه استتاری، گزارشگری، توصیفی، هنجاری در آیات قرآن و نوع رابطه آن با فرهنگ زمان اشاره کرد.

در این کتاب به پس از طرح مباحث مقدماتی و مفهوم‌شناسی زبان، زبان دین، زبان دینی و زبان قرآن، و پیشینه تاریخی بحث در اسلام و غرب، مؤلف‌های زبان قرآن محور سخن قرار می‌گیرند. به نظر نگارنده، زبان قرآن از چهار مؤلفه برخوردار است: معناداری، واقع‌نمایی، تألیفی بودن و شبکه‌ای بودن. بر این اساس، هریک از چهار مؤلفه بخشی از کتاب را به خود اختصاص داده است:

۱. بحث معناداری زبان قرآن در سه درس ارائه شده است. در این درس‌ها رویکردهای مختلف فیلسوفان غربی و علمای اصول، و نهایتاً دیدگاه برگزیده در زمینه چیستی معنا محور سخن هستند؛

۲. واقع‌نمایی، در درس‌های چهار تا شش به بحث گذاشته شده است. این درس‌ها ابتدا دیدگاه‌های رقیب را در دیدگاه غیرواقع‌نمایانه برخی نویسندگان داخلی در زمینه زبان قرآن عرضه می‌کند؛ سپس ریشه غربی رویکردهای غیرواقع‌نما را می‌کاود. پس از نقد نظریات نافی واقع‌نمایی قرآن، ادله اثباتی بیان می‌شود. پاسخ به شبهاتی مانند تردید در صدق گزاره‌های تاریخ قرآن یا دروغ مصلحت‌آمیز انگاشتن آیت وحی، از دیگر عناوین مرتبط به مؤلفه واقع‌نمایی زبان قرآن است که در این بخش عرضه می‌شود؛

۳. دو مؤلفه دیگر زبان قرآن، تألیفی و شبکه‌ای بودن آن است. در این باره، ابتدا دیدگاه‌های رقیب پارادایم‌های تک‌بعدی به قرآن، مانند زبان‌های ابراز احساسات، اسطوره، نمادین، مجاز، سبک، تمثیلی، قوم، فطری، و هدایت، بیان و نقد شده‌اند. درس‌های هفتم تا دوازدهم به این مباحث پرداخته است. سپس نظریه تألیفی - شبکه‌ای در سه درس آخر مطرح شده است.

تفاوت این کتاب با اثر قبلی نویسنده (زبان قرآن)

۱. این نوشتار بر زبان قرآن متمرکز است، اما کتاب پیشین در سه بخش ارائه شده است که فقط بخش سوم آن به اجمال به این موضوع می‌پرداخت؛
۲. جهت‌گیری بحث در کتاب قبلی، طرح مباحث اندیشمندان غربی درباره زبان قرآن، و نقد و بررسی کاربرد آنها در تحلیل زبان قرآن توسط اندیشمندان داخلی است؛ در حالی که سیر مباحث متن حاضر، تبیین ابعاد زبان قرآن در نهایت، بیان تفصیلی زبان تألیفی - شبکه‌ای قرآن (در سه درس آخر) است؛
۳. توجه ویژه به دیدگاه‌های اندیشمندان داخلی، مانند طرح آرای علمای اصول در فصل چستی معنا و بیان رویکردهایی مانند زبان فطرت، هدایت، و مجاز درباره زبان قرآن، از دیگر ویژگی‌های این متن است؛

۴. کتاب پیش رو چهار مولفه قابل دفاع در زمینه زبان قرآن (معناداری، واقع‌نمایی، تألیفی بودن و شبکه‌ای بودن) را برشمرده و به دیدگاه‌های بدیلی که نافی هریک از آنهایند، پاسخ داده است؛

۵. آخرین ویژگی این متن را می‌توان درس‌بندی و اختصار برای استفاده در کلاس‌های آموزشی برشمرد.

در بیان، از مسئولان محترم مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته‌الله، ریاست محترم، معاون پژوهش و مرکز انتشارات این مؤسسه، و نیز دست‌اندرکاران سازمان سمت که امکان انجام این پژوهش را فراهم ساختند و همه کسانی که در نگارش این کتاب مرا یاری رسانیدند، تشکر می‌کنم و برای آنان از ایزد منان کامیابی می‌طلبم.

والحمد لله رب العالمین

ابوالفضل ساجدی

زمستان ۱۳۹۲